

LIDOVÁ ESTETIKA A VÝTVARNÁ AKTIVITA

Národopisné bádání vytvořilo za dobu své existence obširný a pestrý obraz o lidovém výtvarném umění. Poskládalo jej — začasť velmi pracně — především z dochovaných hmotných dokladů tradiční lidové a řemeslné tvorby. Před čtenářem národopisných publikací, před návštěvníkem národopisných muzeí, před divákem na národopisné filmy defilují desetitisíce předmětů mimořádné estetické hodnoty, které reprezentují všechny druhy lidového umění, popřípadě též umění zlidovělého anebo amatérské tvořivosti. Je to působivý a podmanivý obraz, který je svědectvím vysoké míry výtvarného nadání prostého člověka. Není pochyb o tom, že toto umělecké dědictví má schopnost eticky a výchovně působit též na příslušníka dnešní ztechnizované generace: nutí ho, aby se zastavil a ohlédl zpět, aby si uvědomil, že hodnota lidského života nespočívá jen v bezhlavé a neustálé honbě za vymoženostmi civilizace, v honbě za přeludem vysoké životní úrovně, který se obrací proti člověku a proti společnosti. V tom spočívá nesporná hodnota kulturního dědictví minulosti.

To je líc existence a působení lidové tradice. Rub představuje fakt, že tento obraz zachycuje lidovou výtvarnou kulturu jen z jedné, a to z oné efektnější a atraktivnější stránky. Je s podivem, že autory této jednostranné rekonstrukce lidové výtvarnosti jsou sami etnografové, kteří ze své výzkumné praxe znají holou skutečnost, kteří vědí, že smysl a poslání tradičního lidového umění je na hony vzdálen té vnějškovosti, reprezentativnosti, s jakou se dnes předestírá veřejnosti. Spolehlivá znalost lidové kultury a lidového prostředí usvědčuje tento neoromantismus ze lži, byť ze lži svaté.

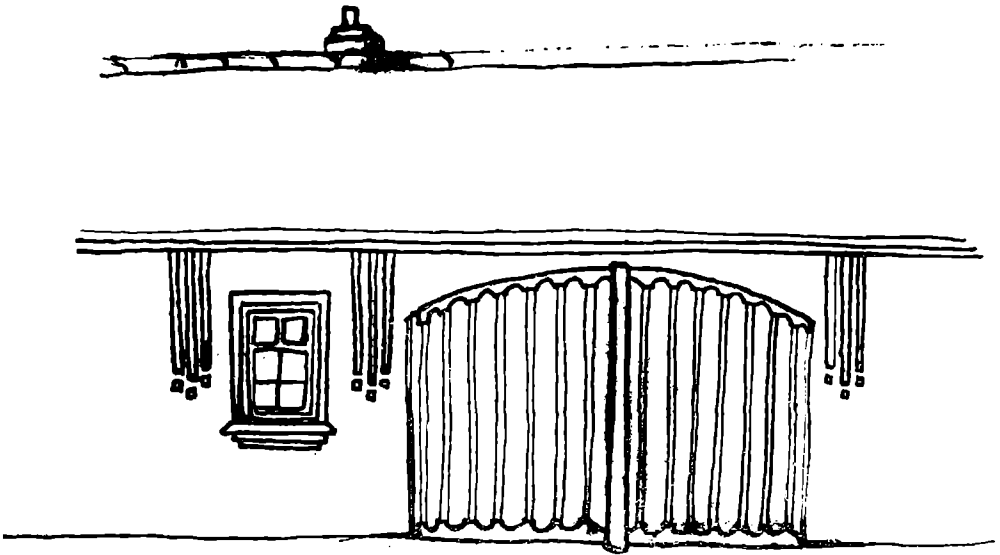
Výtvarné umění se uplatňovalo v životě lidu na tradiční vesnici v mnohem omezenější míře, než jak to prezentuje národopisná literatura a muzejnictví. Jen málokteré žánry lidového umění nabýly vskutku masového rozšíření a některé se promítaly do lidového života jen příležitostně, například jenom v některých ročních obdobích, o výročních, hospodářských a rodinných svátcích, obřadech nebo obyčejích. Výtvarné umění, jímž se lid obklopoval, bylo — pokud nám to prameny umožňují poznat — velmi skrovné a skromné. Toto tvrzení lze doložit za dobu nejméně sta let, avšak jeho platnost lze předpokládat ještě mnohem dříve.

Obecně lze konstatovat nápadný odklon dnešní vesnice od tradičního lidového umění a od tradičního citění v oblasti mimoumělecké estetiky. Substituuje je současná výtvarná aktivita a nový estetický názor.

Předmět a cíl

Ke studiu výtvarné kultury a estetiky v Brumovicích jsme přistupovali bez jakýchkoli předsudků. Průběh výzkumu a jeho výsledky potvrdily správnost našich předpokladů: ukázalo se totiž, že kdybychom si předsevzali zkoumat tradiční lidové výtvarné umění, byla by naše akce ztroskotala.

Předmětem výzkumu jsme učinili oblast lidové umělecké a mimoumělecké estetiky, a to jak tradiční, tak i současné, kterou jsme sledovali na konkrétních znalostech a vztazích k umění profesionálnímu, včetně nefigurativního, i k umění neprofesionálnímu. Velkou pozornost jsme věnovali pozůstatkům tradiční tvorby a projevům současné výtvarné aktivity, zvláště v souvislosti s formováním domácího i komunálního výtvarného prostředí.

▲ Vnější vzhled tradičního domu č. p. 320. Kresba I. Mojžíšová 1976.

Z toho tedy plyne, že jsme nápadně překročili obvyklé hranice národopisného zájmu tím, že jsme pojali do výzkumu fenomény netradičního a narmoze nelidového původu a charakteru. Učinili jsme tak vědomě a programově v přesvědčení, že je povinností našeho oboru registrovat a interpretovat všechny stránky výtvarného nazírání obyvatel současné vesnice, a to tím spíš, že tato problematika zůstává zcela stranou pozornosti relevantních vědních disciplín — teorie umění, estetiky a sociologie umění. Jde sice převážně o projevy neumění, triviálního umění, kýče a nevkusu, jenže s masovým dosahem a s nedozírnými důsledky na vytváření vztahu k výtvarnému umění a k estetice životního prostředí.¹

¹ Dílčí výsledky jsme z této tematiky publikovali v následujících stacích: *Proměny estetických norem na současné družstevní vesnici* (Nad dílčími výsledky výzkumu lidové este-

Východiskem pro další studium lidové estetiky a výtvarné aktivity v Brumovicích byly výsledky dotazníkové akce, která proběhla v roce 1969. Při ní zjišťovali posluchači národopisu systematicky dům od domu mimo jiné též osoby výtvarně činné a majitele předmětů výtvarné povahy. V letech 1973 až 1974 byl proveden podle autorova dotazníku speciální výzkum výtvarného vkusu a výtvarné aktivity, který zaznamenal stav výtvarného mikroprostředí ve 310 domech a přinesl výpovědi 337 osob (v některých domech odpovídalo na otázky více respondentů). Je to vysoký vzorek vzhledem k tomu, že v té době bylo v obci kolem 370 domovních čísel, a to včetně veřejných budov, zbouraných domů a obytných domů v přestavbě; jen ve výjimečných případech nebyli tazatelé vpuštěni do domů nebo do některých místností, zvláště ložnic.

Pomocí dotazníku a polostandardizovaných rozhovorů získávali posluchači národopisu odpovědi na otázky, co pokládají informátoři za krásné či pěkné a co za ošklivé či odpudivé, jak tyto pocity slovně vyjadřují, které barvy a z jakých důvodů si oblíbili apod. U těchto dotazů šlo především o *captatio benevolentiae* — umožňovaly tazatelům navázat rozhovor, na který navazovala observace interiéru obytných prostor a jejich více či méně podrobný popis.

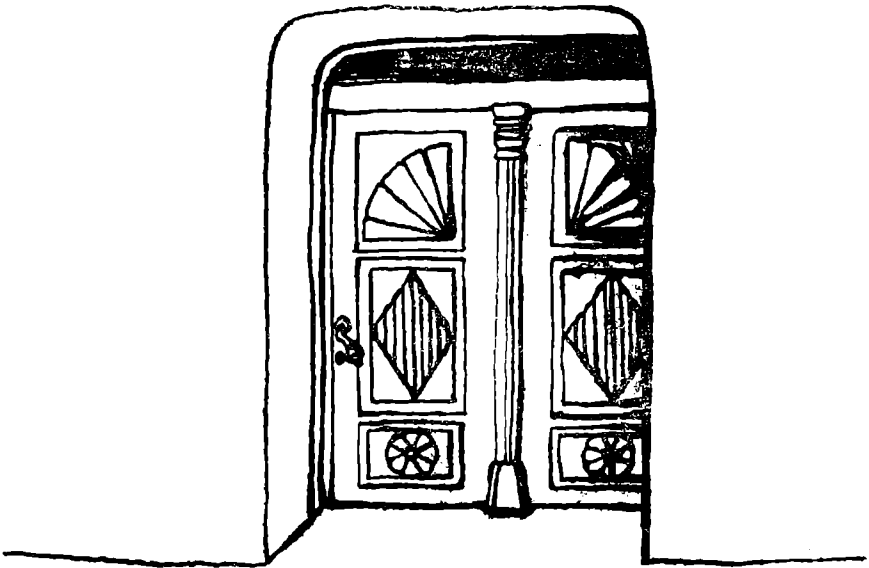
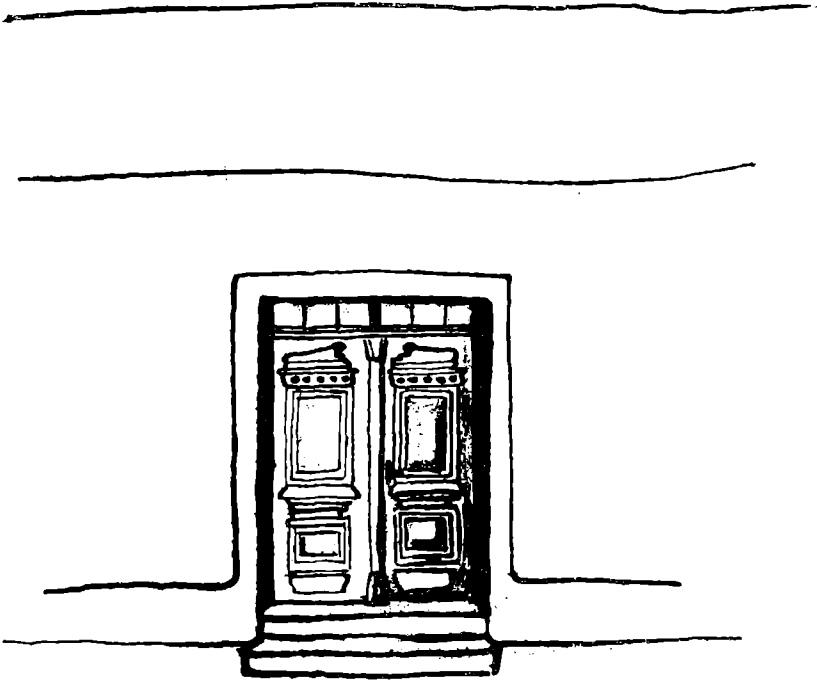
Deskripce postihovala způsob úpravy domovního interiéru malbou, dekorativními textiliemi, reprezentativními kusy nábytku, závěsnými obrazy, plastikami, drobnými uměleckými předměty a suvenýry, nástěnnými kalendáři apod. Pozornost se věnovala též vzhledu domu a jeho okolí, úpravě fasády, předzahrádky a zahrádky, jakož i stavu veřejných prostranství v okolí domu.

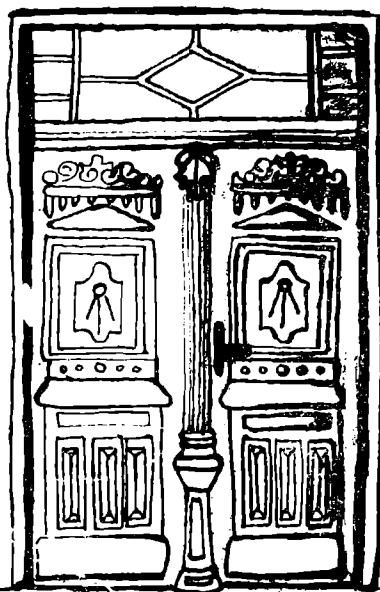
Uzavřený okruh tvořily otázky o názorech na výtvarné umění a na znalost výtvarných umělců a jejich nejvýznamnějších, popřípadě nejproslulejších děl. K závažné chybě došlo při formulování části dotazníku týkající se abstraktního umění: většina respondentů totiž vůbec nepochopila, čeho se dotaz týká.

A konečně jsme se křížovou metodou dotazovali na osoby výtvarné aktivity, které jsme měli v úmyslu podrobit zevrubnějšímu zkoumání. U vybraných 27 osob jsme v roce 1976 detailně zkoumali pohnutky k výtvarné činnosti a její výsledky; u 21 z nich jsme sestavili medailony, obsahující kromě bio-

---

tyky). In: *Životní prostředí a tradice*. Brno 1975, s. 111—115; *Lidová kultura v českém národním životě*. In: *Problemy kultury ludowej i narodowej*. Warszawa—Poznań 1976, s. 103—109; *Chudožestvenijat vkus i izmenenieto mu v sãbremennoto kooperirano selo*. In: *Etnografija i sãvremennot. Sofija 1976*, s. 233—240; *Český výtvarný folklorismus slovem i obrazem*. In: *Lidové umění a dnešek*. Brno 1977, s. 87—91; „Malá“ a „velká“ tradice na současné vesnici (Na příkladu výtvarné kultury). In: *Současná vesnice*. Brno 1978, s. 74—78; *Lidové umění a výtvarná kultura lidu* (Pojmoslovné úvahy). *Slovenský národopis* 26, 1978, s. 405—414; *Lidové umění na dnešní vesnici*. Umění a řemesla 1978, č. 4, s. 63—64; *Výtvarná aktivita současné vesnice*. Umění a řemesla 1979, č. 2, s. 44—49; *Výtvarná kultura lidu* (Miniterminologie). Umění a řemesla 1979, č. 2, s. 4—7. — Nadto vznikla na našem pracovišti pod autorovým vedením diplomová práce M. Česnekové a A. Potůčkové, *Tvorba výtvarné kultury na současné vesnici* (Zpráva z monografického empirického výzkumu obce Habrůvka na Dražanské vysočině). Brno 1977. — Těto problematiky se týkají též některé pasáže práce S. Kovačevičové, *Vkus a kultura lidu*, Bratislava 1975.

▲ Členění dřevěných výplní domovních dveří tradičních obydlí č. p. 307, 259 a 319. Kresby I. Mojžíšová 1976.

grafických dat výčet podnětů k tvorbě, její charakteristiku a rozsah, popis techniky včetně materiálu, barevnosti apod.

V poslední fázi výzkumu jsme se zaměřili na doplňování chybějících údajů, na revizní šetření (pomocí jiných tazatelů) a na kresebnou a fotografickou dokumentaci výtvarného mikromilieua. Neopomenuli jsme přirozeně podchytit nepočtené zmínky v literatuře a sporé doklady v muzejních sbírkách, hlavně v Kloboukách a v Brně.

Výzkum lidové estetiky a výtvarné aktivity v Brumovicích byl velmi zdoluhavý a náročný. Pod autorovým vedením jej realizoval vysoký počet posluchačů národopisu,² z nichž většina tu nabývala první zkušenosti z terénní praxe. Tato okolnost se dost nepříznivě promítla do výsledků celé akce:

² Na výzkumech se podíleli tito posluchači: 1973 — Irena Riháková, Jiřina Umlaufová, Jana Šálková, Alexandra Pipová, Jiří Cícvárek, Vladimíra Holásková, Rostislav Šmuk, Svatava Stejskalová, Eva Hanzlová a Jana Čermáková, 1974 — Alena Potůčková, Jindřich Noll, František Ptáček, Lubomír Piperek, Petr Nedoma, Petr Kroupa, Ludmila Glasová, Vladimíra Kašťáková, Eva Jančíková, Eva Kolářová, Marie Dohnalová, Jitka Franková, Ludmila Országová, Ivan Plánka, Jiřina Kratochvilová, Miluše Menšíková a Jana Hořáková, 1976 — Alena Potůčková, Alena Jeřábková ml., Miroslava Česneková, Vladimíra Berglová, Alena Kalinová, Ilona Mojžíšová a Jiří Zemánek.

četné údaje získané studenty se v průběhu vyhodnocování ukázaly jako neúplné nebo nespolehlivé.

Z našich zkušeností je třeba vyvodit poučení pro další kolektivní výzkumy konané s pomocí posluchačů; jejich smysl a význam je třeba spatřovat víc v didaktické stránce výzkumu, tj. ve skutečnosti, že studenti mají možnost naučit se technice vědeckého výzkumu, než v samých výtěžcích těchto akcí, které jsou pro vědecké využití z velké části nezpůsobivé. Ovšemže lze také na vratkých základech dotazníkových akcí a studentských výzkumů stavět syntetická díla a přitom spoléhat na to, že časem většina informátorů zemře, většina terénních dokladů vezme za své a nikdo už nebude mít možnost prověřit správnost výsledků.

V našem případě abstrahujeme od informací, které budily podezření a nepodařilo se je revizním šetřením vyvrátit nebo potvrdit. Nejsme však s to odhalit drobné podvrhy v mezích normy. Ty však mohou zkreslit jen nepatrně procentuální výskyt některých jevů. Z tohoto důvodu uvádíme v absolutních číslech a v procentuálních relacích jen ty údaje, u nichž jsme se mohli přesvědčit o poměrné přesnosti; naproti tomu ta zjištění, která nelze opřít o přesná a průkazná data, prezentujeme ve verbální podobě, a to ještě s náležitým kritickým odstupem.

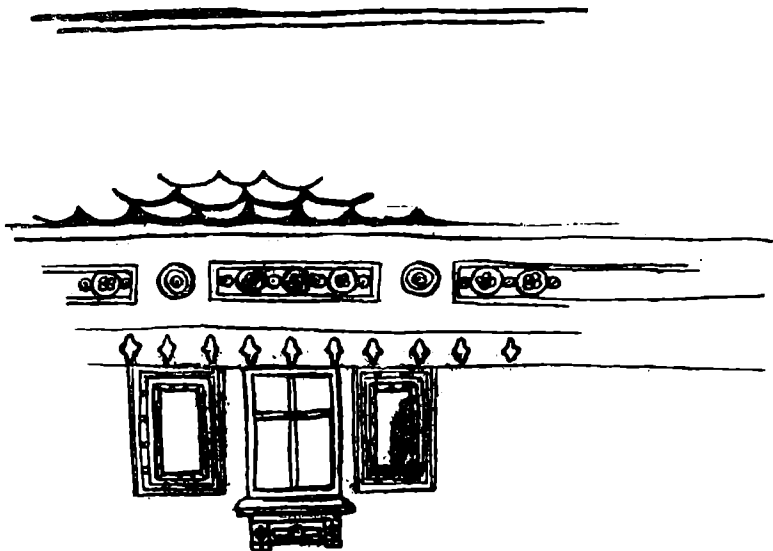
Výslovená skepse k výsledkům studentských pomocných prací při terénním výzkumu by mohla vzbudit dojem, že posluchači záměrně podvádějí z rozmanitých pohnutek (usnadnění výzkumu, recese apod.); toto zdání by však bylo klamné. Z metodických důvodů jsme si ověřili, že v četných případech jde o rozličnou míru inteligence, poučenosti, schopnosti vnímat i dovednosti popisovat: uložili jsme deskripční téhož interiéru dvěma posluchačům a každý z nich viděl a popsal skutečnost po svém, takže z obou elaborátů je sice zřejmé, že je studenti navštívili, ale není z nich poznat, že jde o jeden a týž interiér.

Vedle subjektu tazatele nelze nebrat v úvahu též subjekt respondenta. V četných případech se v odpovědích zračí jeho neochota, nejistota nebo neschopnost přesně odpovědět na položenou otázku. Při vyhodnocování je třeba eliminovat informace nespolehlivé a kolísavé, popřípadě prokazatelně chybné. Cožpak neznáme z vlastní terénní praxe případy, kdy respondent odpovídá tak, aby tazateli maximálně vyhověl, anebo tak, aby se ho co nejdříve zbavil?

Při výzkumu sledujícím též kvantitativní zřetele a usilujícím o získání souměřitelných odpovědí stupňuje se riziko ještě navíc snadno mít mezi respondenty zastoupeny pokud možno rovnoměrně všechny socioprofesionální a věkové kategorie místní populace. Při tak vysokém vzorku, na jakém jsme sledovali estetické názory a výtvarnou aktivitu v Brumovicích, mohli jsme výběr informátorů ponechat náhodě; měli jsme jistotu, že v počtu více než 300 osob budou všechny kategorie obsaženy. Vzhledem k tomu, že se výzkumy konaly v různých dnech týdne a v různou denní dobu, nechybějí mezi respondenty představitelé žádné kategorie; nicméně převažují ženy, které se více zdržují doma a jsou ochotnější odpovídat na otázky. S výjimkou osob výtvarně činných jsme se nepídili po tzv. dobrých informátorech, protože jsme chtěli dospět ke zjištění průměrného stavu a nikoli výjimečných, třebaže navenek přítažlivých případů.

Mimoumělecká estetika a výtvarný vkus

S projevem mimouměleckého estetického citění a konání se setkáváme v podstatě všude, kde nacházejí uplatnění. Jsou přítomny v celkovém vzezření vesnice i jednotlivých usedlostí a obytných domů, v jejich zahrádkách a hlavně v interiérech prostorů obytných i provozních, zvláště ve vinných sklepech a lisovnách.

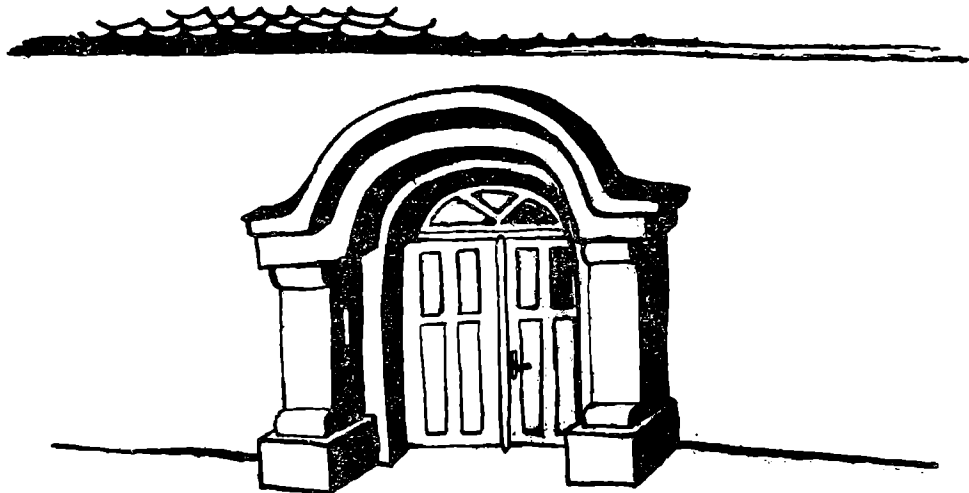

▲ Plastické ozdoby na fasádě tradičního domu č. p. 36. Kresba I. Mojžíšová 1976.

Už za časů Herbenových patřily Brumovice mezi bohaté vesnice. Nena-
darmo psal, že „domy dnešního času jsou výstavné zvenčí i vnitru, někdy až
nádherné“.³ V přítomnosti se obydlí po stavební stránce jistě pozvedla a vy-
baveností nepochybně předčí městský průměr, avšak z estetického zřetele
došlo k citelnému poklesu: přes zřejmou snahu o upravenost komunálního
prostředí působí vesnice jako celek nevábne a nehostinně. Nepředstavuje
v tomto ohledu žádnou výjimku, je jen jedním z nesčetných příkladů rozlo-
žení tradičních norem, jejichž základní dimenzí byl člověk a jeho elementární
pracovní a životní funkce.

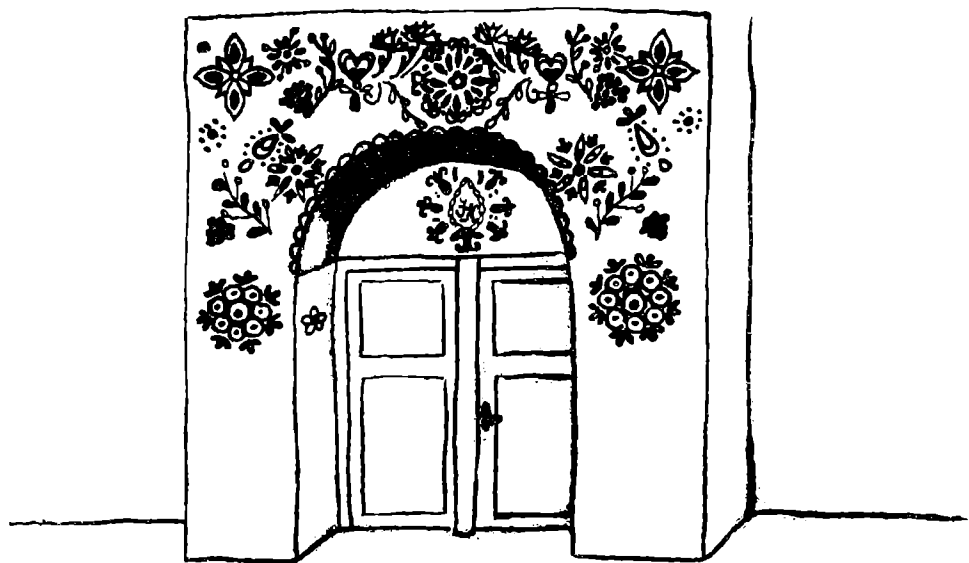
V současných Brumovicích existují vedle sebe pozůstatky staré zástavby
a obnovené nebo zbrusu nové obytné domy s brizolitovými omítkami, neúčel-

³ J. Herben, *Brumovice*. Praha 1946, s. 21—22.

▲ Doznívání tradice žuder u vchodu do domu č. p. 176. Kresba I. Mojžíšová 1976.

nými balkóny se zábradlími v „bruselském“ slohu. Některé objekty svítí novotou, naproti tomu jiné se nacházejí ve stavu marasmu. A právě tato disparita vyvolává nepříznivý dojem z celé vesnice, zvláště v období vegetačního klidu. Popravdě je však třeba uvést, že estetický vzhled Brumovic je i přes nevábnost okolní krajiny („Pro zrak má tento kraj málo kouzla“)⁴ mnohem

⁴ Tamtéž, s. 13.

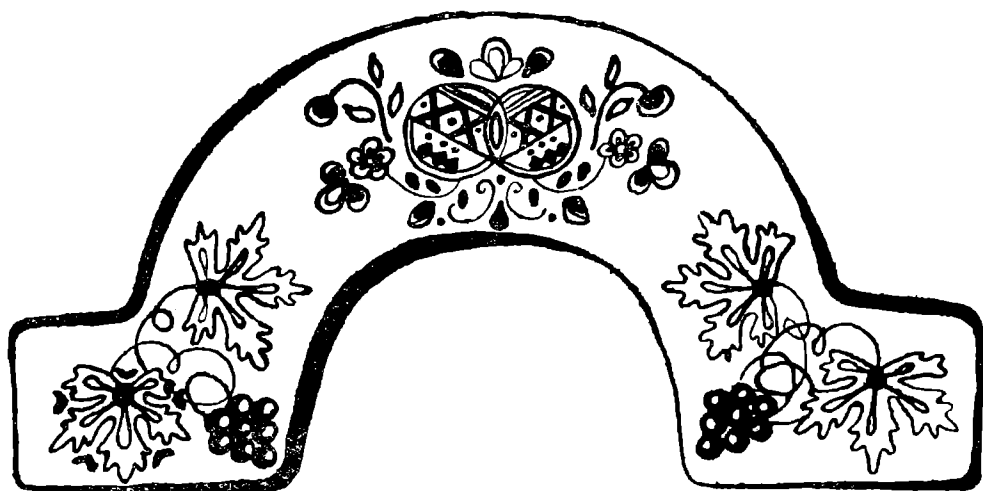

přijatelnější, než vzezření novoosídleneckých obcí v sousedním pohraničním pásu. Jiná kvalita vztahu starousedlického obyvatelstva k vlastnímu životnímu prostředí se odráží — ač to zní poněkud paradoxně — například v upravenosti hřbitova.

Zanedbatelná není z tohoto zřetel také péče o zahrady a předzahrádky. Naprostá většina obyvatel Brumovic si nepotrpí na nevhodné doplňky zahrad v podobě nevkusné keramiky, plastik ze sádky a paraarchitektur hradů; setkáváme se s nimi jen ve výjimečných případech (například s modelem lednického minaretu). Náš dotaz o oblíbenosti těchto zahradních atributů zodpovídali lidé převážně záporně.

▲ Pokleslá forma nástěnných maleb u vchodu do vinného sklepa a domu č. p. 377. Kresby I. Mojžíšová 1976.

Ani do vnější úpravy vinných sklepů a lisoven neproniklo zatím tolik nevkusu jako v některých jiných obcích, například v Horních Věstonicích. Zato interiéry lisoven se předstihují ve vybavení malbou a předměty, jimž se připisuje estetická funkce. Ve snaze zvýšit atraktivnost těchto prostor zavěšují se do nich lustry zhotovené z vozových kol, stěny se ozdobují políčkami se soudky, prázdnými láhvemi, samorosty a dřevěnými nebo kovovými svícny. Amatérské nástěnné malby hýří úpadkovým ornamentem (v některých případech kopírovaným podle místních maleb na keramice) a citáty lidových písní o víně nebo oblíbenými zakladnady „In vino veritas“ aj.

Nejvyšší počet předmětů estetické povahy se však soustřeďuje v obytných místnostech. Na místech estetické preference, jimiž jsou zejména kuchyňská kredenc a event. příborník v obývacím pokoji, defilují v některých domácnostech až desítky předmětů estetické povahy. Jsou to dekorativní kusy nádobí, miniaturní soudky, láhve od rozmanitých druhů lihovin, popřípadě miniaturní lahvičky, modely dopravních prostředků, porcelánové, keramické, skleněné a kovové plastiky (velmi často jeleni, psi, kočky, koně, labutě), svícny a nejrůznější upomínkové předměty z poutí na Hostýn, Velehrad, do Čenstochové, z výletů do Prahy, Karlových Varů, Brna, Macochy a Luhačovic, v posledních letech též z cest do Polska, Maďarska, Rumunska, Jugoslávie a Sovětského svazu. V ojedinělých případech chovají doma bystý státníků, například prezidentů Masaryka a Beneše. V malé míře se v brumovických obydlích uplatňují výrobky Ústředí lidové umělecké výroby a družstev; jednak jsou pro vesnici málo dostupné, jednak je lidé považují za příliš drahé, a to i v domech oplývajících všemi nákladnými technickými novinkami.

Na stolech a stolcích obývacích pokojů, ale též ložnic, se uplatňují domácí rukodělné textilie, ať již háčkové nebo vyšíváné, na nichž jsou vázy s květinami z umělé hmoty nebo misky s imitací ovoce, v současné době velmi oblíbenými.

V mnoha domácnostech přistupují ke komerčnímu zboží též četné dekorativní předměty místního původu (překližkové lampy a lustry, ručně malované nádoby, intarzie, vyšíváné obrazy, samorosty apod.), o nichž bude řeč v části věnované současné výtvarné aktivitě.

Stěny obydlí jsou vyzdobeny kromě závěsných obrazů vyšívánými „kuchařkami“ v kuchyních, například na téma „Kde domov můj“, vyšívánými a vázanými obrazy v obývacích pokojích (s tematikou krajin, zvířat, Hradčan atp.), intarziemi (s květinami a akty), drátěnými figurkami (Švejka, Rumcajs, Manka, káčeři Donald, myšák Mickey, čáp aj.), tepanými talíři a pestrobarevnými keramickými reliéfy z prodeje státního obchodu.

Mezi závěsnými obrazy převažují stále ještě reprodukce i originály s náboženskou tematikou, a to zvláště v domácnostech obývaných staršími osobami. V rodinách středních věkových kategorií tyto obrazy zjevně ustupují a nacházíme je častěji jen v ložnicích nad manželskými postelemi. U mladých manželství jsou jen výjimkou. Docela chybějí v několika evangelických rodinách. Druhé místo zaujímají obrazy krajin, popřípadě krajin se zvířecí stafáží, a poslední místo obrazy zvířat, zátiší a vyobrazení historických výjevů a postav, mimo jiné bývalých státníků (v jedné domácnosti visí trojportrét Masaryka, Stalina a Beneše). Až na ojedinělé případy jde o práce malířů lokálního nebo regionálního významu či dosahu. Každopádně však převažují podřadné originály nad kvalitními reprodukcemi, jichž jsme v celé obci zare-

gistrovali jen 16 (Brožík 3, Mánes 2, Mařák 2, Čermák 2, Leonardo da Vinci, Gogh, Šiškin, Aleš, Slaviček, Špála a Picasso po 1); vysokým počtem jsou zastoupeny barvotisky s religiózními náměty pocházející z druhé poloviny minulého a z počátku našeho století.⁵

V četných domácnostech slouží jako závěsné obrazy v předsíních a kuchyních různé diplomy a v pokojích zvětšené, popřípadě též kolorované fotografie příslušníků rodiny. V ložnicích nad manželskými postelemi nebo na bočních stěnách visí v mnoha případech velké fotografie novomanželů.

Už při prvním výzkumu lidové estetiky jsme zjistili, že mezi závěsnými obrazy převládají práce diletantského malíře, jehož identitu bylo náramně snadné zjistit. Popularita tohoto autora nespočetných stereotypních obrazů převyšuje v Brumovcích pověst všech představitelů české výtvarné klasiky: jméno Milana Dobeše ze sousedních Morkúvek totiž uvádí 76 z 337 dotázaných osob, zatímco znalost jmen našich i světových mistrů se pohybuje od 52 odpovědí až k nule (Aleš 52, Lada 40, Mánes 33, Uprka 26, Leonardo da Vinci 8, Rembrandt 7, Švabinský 6, Michelangelo, Picasso, Slaviček a Mucha po 5, Čermák 4, Zrzavý a Sedláček po 3, Rubens, Brožík, Frolka, Špála, Rabas a Jambor po 2, van Dyke, Murillo, Zurbarán, Gogh, Myslbek, Španiel, Ženišek, Mařák, Obrovský, Hoplíček, Kuba, Fischerová-Kvěchová, Rada, Čapek, Kubín, Tichý a Vašíček po 1 odpovědi, znalost jmen jiných výtvarných umělců se neprojevila). Nadto je třeba vzít v úvahu, že 277 z 337 dotázaných, tj. 82,2 %, odpovědělo na otázku o znalosti českých a světových profesionálních umělců, že žádného neznají nebo že si nemohou na žádné jméno vzpomenout. A tak tedy znalost uvedených jmen, s níž se však v mnoha případech nepojí žádná představa výtvarných děl, projevilo jen 60 osob, tj. 17,8 % z celkového počtu dotázaných osob.⁶

⁵ Studiu estetiky obydlí, hlavně výzdoby stěn, věnuje se v posledních letech mimořádná pozornost ve Švýcarsku (H. Sturzenegger, *Volks-tümlicher Wandschmuck in Zürcher Familien*. Bern 1970; *Schmücke Dein Heim*. Ausstellung 1977/78 des Schweizerischen Museums für Volkskunde zum populären Wandschmuck. Basel 1977), v Německé spolkové republice (R. Schenda, *Kleinbürgerlicher und wohlstandsbürgerlicher Wandschmuck*. Beiträge zur deutschen Volks- und Altertumskunde 12, 1968; H. Schilling, *Wandschmuck unterer Sozialschichten*. Frankfurt/Main 1971; *Wandschmuckforschung am Tübinger Ludwig-Uhland-Institut*. Zeitschrift für Volkskunde 66, 1970, s. 87—150, s příspěvky těchto autorů: R. Schenda, M. Scharfe, F. Binder, M. Tränkle, L. Nelken, B. Lehmann a H. Neiber), v Polsku (J. Furdyna, *Zdobnictwo wnętrz wiejskich na terenie widel Wisły i dolnego Sanu*. Polska Sztuka Ludowa XXVII, 1973, s. 131—148; A. Milewska—Młynik, *Świadomość grupy społecznej a upodobania estetyczne* (na przykładzie analizy wnętrz domów mieszkalnych we wsi Rościszewo). Polska Sztuka Ludowa XXVIII, 1974, s. 47—56; I. Szmit, *Zmiany w wyposażeniu chałupy chłopskiej w Piotrkowskiem w XIX i pierwszej połowie XX w*: Łódzkie Studia Etnograficzne XVI, 1974, s. 71—103; B. Kurał, *Współczesne tendencje rozwojowe wnętrza domu chłopskiego na polskim Spiszu*. Polska Sztuka Ludowa XXX, 1976, s. 19—28; A. Kunczyńska—Skrzypek, *Urządzenie mieszkań rodzin robotniczych Żyrardowa w końcu XIX i w początku XX w*. Polska Sztuka Ludowa XXXII, 1978, s. 43—50) a na Ukrajině (V. A. Malančuk, *Tradicionno-nacional'noje i novoje v inter'jere sovremenogo žilišča kolchoznikov Ukrainy*. In: *Problemy kultury ludowej i narodowej*. Warszawa—Poznań 1974, s. 49—58; R. S. Janiševskij, *Pošuki novich roz'jazaj inter'jera*. In: *Materiali z etnografii ta mistectvoznavstva*. Kijiv 1975, s. 51—57). V těchto pracích jsme hledali metodickou oporu.

⁶ Pozoruhodný je rozdíl mezi necelými 10 % z první části výzkumu v roce 1973, kdy byla zpracována část obyvatel žijících v sudých domovních číslech, a 17,8 % po započtení

K čítankové znalosti Mikoláše Alše uvedl dělník (nar. 1936), že „ten maloval, jak viděl“ a zemědělský důchodce (1904) dodal, že Aleš je „světová rarita“. Uprka podle slov zemědělské důchodkyně „maloval po našem“.

Malá znalost světového výtvarného umění a národní výtvarné kultury je poněkud znepokojivá, avšak přímo varovné jsou výsledky výzkumu o vztahu k výtvarnému umění. Celkem 43 % z dotázaných osob totiž udává, že na takové věci nemají čas anebo že je umění nezajímá. Téměř pro polovinu respondentů, kteří prošli školním vzděláním, nemuselo by vlastně výtvarné umění existovat. Je ovšem příznačné, že větší počet negativních odpovědí jsme zaznamenali z úst starších lidí, kteří se též velmi nekompromisně vyjadřovali k modernímu umění. Zatímco starší respondenti je šmahem a téměř bez výjimky odmítají, lidé ve středním věku se staví z části neutrálně a mezi mladšími se vyskytli jedinci s kladným poměrem i k umění nefigurativnímu. V podstatě však lze shrnout, že nerealistické a nenaturalistické výtvarné umění budí u většiny respondentů hrůzu a odpor. „Abstraktní umění je pro abstraktní lidi“, jak soudí žena v domácnosti (1936), jejíž muž ve volných chvílích vyřívá obrazy; „to abstraktní umění, co dělal Picasso, o tom mi nemluvejte“, prohlašuje padesátiletý zaměstnanec státního statku.

Zatím tedy mají větší naději na vlídné přijetí malíři lokálního a regionálního významu, jako zmíněný Dobeš z Morkůvek, který podle slov jednoho z respondentů poskytoval své obrazy jako protihodnotu za potraviny v době druhé světové války, místní krajináři Šebesta a Košulič, Otáhal z Kobylí, Kyncl z Mikulova a částečně brumovický rodák Vladimír Kovářik (1921), který působí v Praze, než tvůrci moderních „mazanic, čmáranin“ apod. Podle autentických výroků „není na tom poznat, co to je“, je to „pro kočku“, „na takový krámy nemám myšlenky“ atd. Tato stanoviska nejsou ostatně neznámá a nepokládáme je za překvapivá, ale klademe si otázku, zda je všechno v pořádku se školní výtvarnou výchovou a s prezentací výtvarného umění v masových sdělovacích prostředcích.

Tu se dostáváme k otázce klíčové z hlediska studia proměn estetických norem na současné vesnici: je vylíčený stav obecný a jaké jsou výhledy na jeho změnu? Je vesnice trvale odsouzena k tomu, aby nechápala umělecký vývoj, aby přijímala jen zlomkovitě jeho hodnoty, a to ještě s půlstoletým až stoletým zpožděním? A má snad zůstat moderní umělecký výraz, o jehož progresivnosti dnes už není pochyb, navždy cizí širokým lidovým vrstvám na vesnici?

Nastíněný stav je sice charakteristický pro současnou vesnici (jak jsme si měli možnost ověřit při dalších výzkumech na jiných místech jižní Moravy), avšak jako součást plynulého procesu jeví jisté náznaky změn, k nimž dochází u mladších generací a u představitelů sociálních kategorií, které se už odpoutaly od někdejší fatální závislosti na vesnici a zvolna opouštějí strnulé mechanismy jejího vztahu k mimovesnické kultuře a umění. Tyto náznaky lze sledovat ve výpovědích informátorů hlavně ve věku od 20 do 30 let, z nichž někteří přímo uvedli, že se jim díla moderního umění líbí, že by je rádi vlastnili, ale zatím se neodhodlali k jejich koupi. Tak například dělnice,

---

obyvatel lichých domovních čísel; podotýkáme, že jména některých umělců se objevují v odpovědích informátorů po odvysílání televizních seriálů (např. Leonardo da Vinci a Michelangelo Buonarroti) nebo po náhodné četbě (Murillo, Zurbarán).

v době výzkumu dvaadvacetiletá, která na jedné straně obdivuje paraarchitekturu hradů v předzahrádkách a má být vyzdoben barvotisky podle Brožíka zděděnými po rodičích, vyslovuje se pochvalně o Picassových obrazech a ráda by si nějakou reprodukcí jeho díla pověsila v obývacím pokoji. Dospívající dceři zdravotní pracovnice se líbí Špálovovy obrazy, ač její matka pokládá jakékoli obrazy za zbytečný luxus. Poštovní úředníci, v době výzkumu šestadvacetileté, zamlouvá se moderní umělecký výraz a zvláště obdivuje obrazy Jana Zrzavého, ač její matka všechno současné umění zavrhuje. Třiatřicetiletý družstevník se vyslovil o moderním umění docela vliďně, i když je prý nad ním často „v koncích“, a vyjádřil politování nad tím, že mu nemá kdo poradit.

Uvedené příklady kladného nebo alespoň tolerantního vztahu k současnému českému i světovému výtvarnému umění jsou výjimečné, ale nelze je ponechat bez povšimnutí, protože snad signalizují změnu v prostředí, které zatím chová k progresivnímu umění spíš nepřátelský vztah. Není v možnostech národopisného výzkumu, aby zjišťoval příčiny tohoto stavu, a vůbec už nespadá do kompetence tohoto oboru, aby zjednával nápravu. To by mělo být úkolem školní a osvětové estetické výchovy a významnou roli by mohly sehrát komunikační prostředky, hlavně tisk a televize. S bezprostředním působením umění na výstavách a v galeriích nelze počítat: jen 2 0/0 respondentů uvádějí návštěvu výstav výtvarného umění, a to jsou převážně mladí lidé, kteří absolvovali povinně nějakou výstavu nebo expozici galerie při školním výletu.

Vesnice se ocitla na rozhraní: opustila staletou autochtonní výtvarnou tradici a zatím nepřijala přiměřenou náhradu. Tradice světového a národního výtvarného umění je jí zatím skoro cizí.

Tradiční lidové umění a rukodělná výroba

Ve starší národopisné literatuře a v muzejních sbírkách marně hledáme výraznější stopy tradiční lidové výtvarnosti z Brumovic. Všechno nasvědčuje tomu, že ani Brumovice, ani sousední obce nenáležely k oblastem s mimořádně vyvinutou lidovou výtvarnou kulturou.

Z mála odvětví tradičního lidového umění stojí za zmínku nástěnná malba na žudrech, o níž čteme u Jana Herbena,⁷ ale o jejímž vzhledu nemáme žádných bližších zpráv. Do krajových zvláštností zapadá ornamentální kresba pískem na prostranstvích před domy a zahrádkami, jejíž znalost a dovednost se zachovala až do nedávné doby.⁸ Rozvinutým odvětvím lidového umění bylo malování kraslic, s jehož pokleslou podobou se v obci a okolí setkáváme podnes.⁹

Největšího rozkvětu však v Brumovicích doznala výšivka, a to hlavně na krojových součástkách, ale též na bytových textiliích. Její tradiční podoba je

⁷ J. Herben, o. c., s. 164; dále viz V. Svobodová, *O výtvarném charakteru lidových staveb na brněnském Kloboucku*. Český lid 43, 1956, s. 256 a obr. na s. 259.

⁸ V. Svobodová, *O výtvarném charakteru*, s. 257 a obr. na s. 258.

⁹ Brumovice zřejmě ani zdobením kraslic příliš neprosluly. V díle A. Václavíka, *Výroční obvyčeje a lidové umění*, Praha 1959, není o nich žádná zmínka.

ovšem známa jen z několika muzejních exemplářů;¹⁰ současná výšivka se jí nápadně vzdálila, opustila její ornamentiku, mj. figurální, jakož i barevnost.

Jiné projevy lidového umění, pokud se vůbec v Brumovicích vyskytly, je nutno považovat za importy. Platí to o výklenkových plastikách, o obrazech na skle (pravděpodobně ze Ždánic), malovaném nábytku (z Burianovy dílny v Mohelně), o dekorativní i užitkové kamenině (z Olomučan), již je v obci hodně ještě v přítomnosti.

V oblasti lidové rukodělné výroby prosluly Brumovice zpracováváním orobince — pletením „sotůrků“. Počátky této podomácké produkce nelze přesně vystopovat, avšak zmínky o „sotůrkářích“ v Herbenově díle nasvědčují tomu, že byla rozvinuta již v 19. století. K jejímu velkému rozvoji došlo ve čtyřicátých letech našeho století, kdy se touto činností zabývalo kolem 130 osob asi v padesáti rodinách (v každé rodině 1—4 osoby); po Blatnici u Veselí nad Moravou byly Brumovice největším moravským střediskem pletení z orobince a v malé míře si udržely tradici této specifické výroby podnes.¹¹ V přítomnosti pracují výrobci orobincových sotůrků pro Ústředí lidové umělecké výroby. Tento druh podomácké práce si zachovává stále vysoký standard.

Současná výtvarná aktivita

V samých počátcích výzkumu v Brumovicích jsme měli sklon považovat všechny druhy netradiční tvorby za projev neregulované výtvarné aktivity, jejíž kořeny nesahají příliš hluboko. Tak například velmi rozšířenou ornamentální malbu na užitkových i dekorativních nádobách jsme zprvu pokládali za nedávnou inovaci. Avšak poměrně početná sbírka těchto pokleslých produktů ve fondu muzea v Kloboukách u Brna naznačovala, že jde o jev rozšířenější a starší. Ve sbírce dobových fotografií jsme posléze našli tištěnou pohlednici s textem „Tetička Pilátka — malířka národních vzorků z Klobouk u Brna“; podle všeho pochází toto vyobrazení z doby před první světovou válkou.¹² Je dokladem toho, že svérázové tendence pronikaly na Kloboucko poměrně záhy. Současná ornamentální malba je zase svědectvím toho, že tyto tendence mají tuhý a dlouhý život.

V přítomnosti se ornamentálnímu malování nádob z keramiky, porcelánu a umělých hmot věnují soustavně dvě ženy ve věku mezi 63—65 lety. Pokračují v činnosti žen z předchozí generace, které si osvojovaly ornamentální kreslení od učitelky pocházející z Jimramova. Zprvu malovaly jen pro zálibu, a to převážně stuhý a šátky, popřípadě drobný nábytek, posléze vyhovovaly stoupající poptávce po malované keramice a porcelánu. Stuhý dnes už nedobí, údajně pro nedostatek barev dovážených z Rakouska. Materiál jim dnes dodávají sami zákazníci, kteří si vybírají dekor nebo předlohy přinášejí s sebou (jeden z nich má vzory „až z polských hranic“). K malbě ornamentu

¹⁰ Srov. V. Svodobová. *O lidových výšivkách na brněnském Kloboucku*. Český lid 44, 1957, s. 258—264; J. Herben, o. c., s. 151. Srov. též M. Ludvíková, *Kloboucká zamyšlení*. Mikulov — Břeclav 1971.

¹¹ Podle rukopisných materiálů faktorství J. Jeteliny ve Věteřově z roku 1942, které nám poskytl Š. Sukop z ÚLUV v Brně. Srov. A. Eberhardová—H. Šenfeldová, *Sláma a orobinec*. Uherské Hradiště 1970.

¹² Pohlednici vydalo nakladatelství Augustina Jeřábka v Kloboukách u Brna.

používají obě ženy Industrol z brněnské prodejny malířských potřeb. Měsíčně zhotoví každá z nich asi 30 talířů v ceně od 25,— do 30,— Kčs za kus, popřípadě ještě několik tzv. črpáků či čepáků a džbánů. Aby se urychlil a zjednodušil pracovní proces, maluje se větší série najednou, a to postupně různými barvami. Obě malířky imitují na objednávku též míšeňský cibulový vzor; jedna z nich to vysvětluje: „Došlo se na to, že se starodávný dělávaly modrý“. Svoji práci charakterizuje druhá malířka: „Něco si vymýšlám, tam vidím to, tam to, někdy se mně něco zdá a vidím vzorek. Někteří mají starý talířky po babičce a ta babička taky po babičce a dokud to nebylo v módě, tak to lidi třískali do střepu. I v televizi to člověk okúká, ale já si to přizpůsobím podle svýho. Nepotrpím si na světle růžovou, mám rači tmavočervenú. Někdo by se za ťú růžovou zabil. Ale maluju to, když si to poručí. Barvy mi žhání syn z Čech. Oni modelaříjú, letadýlka dělajú. Zkúšala sem to s barvama na látku, to sem dělala pantle. Teď to dělám s těmato.“ Za celá dlouhá léta je produkce malířek kolosální a poznamenává vkus celé obce i širokého okolí.

Některé z žen zabývajících se v minulosti malováním a vyšíváním „rýsuji“ příležitostně anilinovými barvami kraslice a natírají je šelakem. Obesílají jimi též regionální soutěže.

Stopy starší tradice lze hledat ve vyšívání krojových součatek, jemuž se ještě ojediněle věnují některé ženy. Tak například pětadesátiletá důchodkyně zdobí mužské korduly, dvaasedmdesátiletá důchodkyně našívá flitry, korálky a umělé květiny na klobouky zvané „goralovňáky“. Po motivické a technické stránce čerpá z tradiční vyšivky částečně zdobení dámských halenek, pánských košil, ubrusů a deček. Několik starších žen vyšívá ubrusy a oděvní součástky podle předloh v časopisech Praktická žena, Dorka, Vlasta, Burda ap. Mladší vyšívají předtíštěné obrazy; výjimku představuje padesátiletý stavební dělník, který vyšívá na cestách vlakem do práce, v maringotkách a ubikacích pro ukrácení dlouhé chvíle. Pro sebe a pro své známé zhotovil už kolem padesáti obrazů podle zakoupených předloh. Přes půl roku pracoval na rozměrném obrazu Hradčan provedeném v pestrých a zářivých barvách; jinak vyšívá vesnické motivy, obrazy srnek u potoka a společně se synem Psa Filipa.

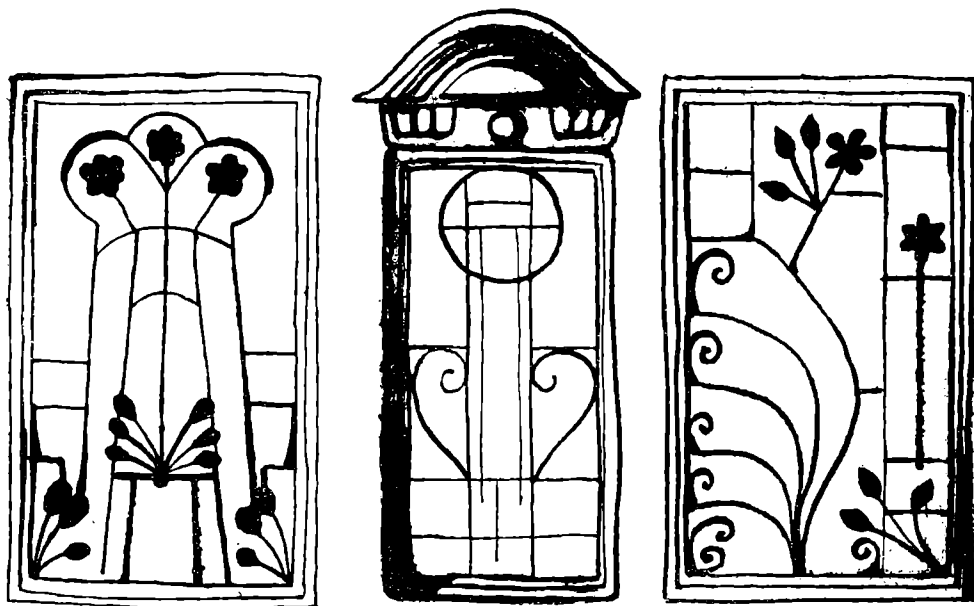
Způsobem na ženu neobvyklým tráví volný čas třicetiletá matka dvou dětí, která od svých 24 let zhotovuje miniatury staveb ze špejlí. Podnítil ji k tomu obrázek modelu vojenské rozhledny v novinách, který si překreslila, zvětšila a podle něj postavila první model. Od té doby vyrobila pro sebe i pro své známé četné miniatury větrných mlýnů a domků se zahrádkami doplněnými stromky ze šišek, kamínky, mechem, proutky a střípky zrcadél. Nadto vyřezala z překližky zrcadla, hodiny nebo kočár s koňským spřežením. Výrobky moří, detaily dokresluje a nakonec vše natírá bezbarvým lakem. Předlohy nachází v tisku a v televizních pořadech. Další žena, čtyřicetiletá úřednice, modeluje ze sádry vázy na květiny, jak to viděla v místní mateřské škole.

Ostatní odvětví výtvarné aktivity pěstují v obci občané mužského pohlaví. V žádném případě nejde o navázání na místní tradice, a to ani tehdy, kdy by tomu mohl nasvědčovat předmět zájmu a práce. Tak například pětasedmdesátiletý kolář vyřezává ze dřeva profilované závěsné policičky a opěradla židlí. Tuto činnost však vyvíjí teprve poté, co ho sousedka požádala o zhotovení poličky, která se v obci tak zalíbila, že je začal od roku 1963 vyrábět ve větším počtu na prodej pro zákaznický z obce, z Brna, Prahy a Havířova.

K vyřezávání opěradel židlí ho inspirovaly exponáty na zámcích v Lednici a v Kroměříži.

Podněty k dalším druhům rukodělné práce byly rovněž vnější a mladé; sedmdesátiletý důchodce, původně člen JZD, zhotovil na přání vnuka během dvou let asi třicet plastik ze samorostů. Jeho vrstevník, původním povoláním bednář, vyrábí pro své známé a na prodej miniatury sudů na víno a na destiláty, které zdobí monogramem majitele, natírá lodním lakem a prodává po 200,— Kčs. O málo starší důchodce, který byl na vojně zbrojířem, vyřezával donedávna pažby pušek.

Mladší muži se věnují zhotovování modelů, intarzií a předmětů z kovu. Tak například třicetiletý mechanizátor JZD si v základní vojenské službě postavil model tanku a po návratu domů si krátil volný čas výrobou intarzií podle předloh z časopisů a knih. Podobně si počíná dvaadvacetiletý pracovník dřevařského závodu, který pro sebe a pro své známé dělá intarzie s motivy květin, hradů a krajin podle časopisů, pohlednic a známek. Sedmačtyřicetiletý invalidní důchodce vyrábí od roku 1967 pro podobný okruh zájemců intarzie Kocoura v botách, Rumcajse a Manky, Karlštejna a ženských aktů podle obrázků v časopisech a v knížkách. Z kujného železa modeluje a svařuje pro sebe a pro známé různé lampy, svícny, konzoly a mříže dvaatřicetiletý absolvent strojní průmyslové školy. Z plechu a drátu formuje poličky, věšáky, lucerny, svícny a rámy zrcadel třičtyřicetiletý strojní zámečnick, který v této činnosti hledá únik od monotónní tovární práce a který našel zálibu ve starožitnostech. Oba jsou též hotoviteli Rumcajsů.

Novodobé mříže domovních dveří č. p. 331, 29 a 330. Kresby I. Mojžíšová 1976.

Zvláštní postavení mezi muži výtvarně aktivními zaujímá jednak dvaasedmdesátiletý všestranně zdatný kutil, který má ve zvláštní oblibě rozmanité kuriozity, jednak pětasedmdesátiletý amatérský malíř krajin a zátiší, zaměstnaný jako malíř a natěrač ve stavebnictví; maluje podle fotografií v časopisech, například podle barevných obálek Květů, a podle turistických prospektů, jen výjimečně podle modelu. Rodinný smysl pro výtvarné umění a talent rozvíjí jeho syn, který se stal v Praze akademickým sochařem.

Tak tedy vyhlíží v konkrétní podobě neregulovaná výtvarná aktivita obyvatel Brumovic, která vskutku nemá nic společného s tradičním lidovým uměním a která postrádá — až na výjimky — jakékoli znaky regionální nebo lokální lidové kultury.

Existence a charakter všech jevů, jimiž jsme se v této sondě zabývali, jsou v hrubých rysech vysvětlitelné. Nelze je přímo spojovat s procesem socializace vesnice, i když jeho vliv je — zdá se — rozhodující pro tempo a intenzitu změn v estetickém vnímání a vyjadřování dnešní vesnické populace. Ovšem je třeba brát v úvahu, že s podobnými jevy se setkáváme též v zemích, v nichž kolektivizace vesnice nedosáhla tak vysokého stupně jako u nás, a též v zemích, v nichž je dosud zemědělství výhradně soukromým výrobním sektorem. Jde totiž o přirozený důsledek civilizačního procesu, který neúprosně likviduje neadekvátní životní formy, jež se staví do cesty progresivnímu rozvoji hospodářství a života. A k těmto formám náleží též velká, ba převážná část tradiční lidové kultury, jejíž někdejší existence byla spjata s jinými, vývojově odlišnými pracovními a výrobními postupy a se zcela odlišným způsobem života.

Ostatně i v našem prostředí se zárodky změn v lidové estetice a ve výtvarné aktivitě lidových vrstev objevovaly dávno před socializací vesnice, jenže národopisci nechtěli brát tutu skutečnost v úvahu a ve svých pracích ji vlastně zamlčovali. Teprve kvalitativní změna, k níž došlo po dovršení kolektivizace a upevnění družstevního hospodaření, jakož i obecný vzrůst společenského a vědeckého zájmu o zachycení vývojových změn, přiměl národopisce k tomu, aby obrátili pozornost ke skutečnému stavu. Pokud jde o studium lidové výtvarnosti, přistupoval k tomu český národopisec velmi váhavě a posud se nemůže prokázat takovými výsledky, které by přesvědčivě zkorigovaly hluboko zakořeněné a vžitě představy o místě a úloze výtvarného umění v životě lidu a které by vyvrátily pověry o čistotě lidového umění. Ohlédnutí zpět — pokud nám je prameny a literatura dovolují — nasvědčuje tomu, že k rozpadu tradičního lidového výtvarného názoru došlo brzy po rozšíření masové produkce, zvláště tisků, které nahradily na českém a moravském venkově starší druhy závěsných obrazů, a různých devocionálií, které vytlačily lidovou plastiku, popřípadě jiné projevy lidového a zlidovělého umění. Tato masová produkce vydatně přispěla ke stírání regionálního koloritu výtvarného nazírání a vyjadřování, do něhož vnášela uniformitu a koneckonců je umrtvovala. Vcelku vykonávala masová produkce už dávno před združstevňováním vesnice negativní vliv na tvůrčí schopnosti i na vkus širokých lidových vrstev. Šířila na venkov měšťácký vkus a stala se do velké míry překážkou šíření skutečných kulturních hodnot. Zapustila však tak hluboké a pevné kořeny, že ještě dnes — tři desítky let od kolektivizace vesni-

ce — musíme s trpkostí konstatovat, že vkus našeho venkova zůstal v podstatě maloburžoasní. Toto neblahé dědictví se vleče s naším venkovem i přesto, anebo snad právě proto, že jeho materiální úroveň vysoko vzrostla, takže dostatek nebo dokonce nadbytek finančních prostředků umožňuje zemědělským vrstvám, aby se po hmotné stránce vyrovnávaly kdysi nedostižnému městskému vzoru.

A tak jsme dnes svědky nápadného rozporu ve formování výtvarného vkusu družstevního rolníka a ve způsobech jeho uplatňování při vytváření výtvarného prostředí. Prostředky nabyté v zemědělské velkovýrobě, popřípadě ještě v průmyslu, umožňují jeho rodině vybavit domácnost všemi vymoženostmi moderní techniky, často dokonce bez ohledu na možnosti a potřebu jejich využití. Statistické přehledy, zvláště publikované materiály ze sčítání lidu, vykazují na vesnici nebývalé počty elektrických a plynových spotřebičů, praček, chladniček, televizorů a rozhlasových přijímačů. Domácnosti jsou vybavovány kuchyňskými linkami, exkluzivním pokojovým nábytkem, který zčásti neslouží svému účelu (například knihovny bez knih), koberci z umělých vláken a podobně, koupelnami, ústředním nebo etážovým topením, zkrátka veškerým komfortem, jaký umožňuje realizovat vnitřní trh a dovoz ze zahraničí. Většina těchto vymožeností odpovídá současným tendencím v tvorbě moderního interiéru a zčásti se inspirovuje na vzdálených vzorech. Avšak způsob nakládání s těmito hmotnými statky a míra jejich využívání jsou v rozporu s jejich účelem i s vynaloženými prostředky.

Většina komfortně vybavených vesnických domácností je vybavena bezpočtem doplňků vysloveně triviálního rázu, masovým a folklórním kýčem, bezduchými a nefunkčními suvenýry a podobně. O čem tato skutečnost svědčí? Potvrzuje předpoklad opožďování společenského vědomí za společenským bytím. Úsilí o zajištění hmotných podmínek — ač je nelze oddělit od stavu společenského vědomí — vymaňuje se snáze a rychleji z pout konzervativismu. Družstevní rolník záhy pochopí, že technické vymoženosti mu zjednoduší práci a příjemnější život. Proto je ochoten je přijmout mnohem dříve, než současné projevy umění a kultury, kterým podle vlastního vyjádření většinou nerozumí anebo se o to ani nesnaží. Avšak v naznačených zárodcích nového vztahu ke kultuře a umění spočívá naděje, že se v budoucnu stane umění samozřejmou součástí života a nikoli jen předmětem posměchu, opovržení nebo lhostejnosti.

A měl by to být především další rozvoj družstevní zemědělské velkovýroby, který pronikavě změní způsob života zemědělského obyvatelstva a otevře mu cestu k umění jako jedné z nejvyšších forem společenského vědomí.